

ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ЛІЦЕЇСТІВ ДО СВІДОМОГО ВИБОРУ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЇ

Анотація. У статті здійснено понятійно-термінологічний аналіз таких важливих категорій, як «готовність до вибору професії» і «формування готовності до вибору професії». Таким чином, готовність старшокласника до свідомого вибору професії – це інтегроване особистісне новоутворення, що охоплює психофізіологічну, когнітивну і емоційно-вольову сферу особистості, сфери її взаємодії з соціальним оточенням, яке відображає рівень особистісного розвитку підлітка, що базується на його індивідуальному досвіді і відбиває найближчу професійну перспективу.

Ключові слова: готовність, формування готовності, особистість, професійне самовизначення, вибір професії, менеджмент.

ПОНЯТИЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ ЛИЦЕИСТОВ К СОЗНАТЕЛЬНОМУ ВИБОРУ БУДУЩЕЙ ПРОФЕССИИ

Аннотация. В статье осуществлён понятийно-терминологический анализ таких важных категорий, как «готовность к выбору профессии» и «формирование готовности к выбору профессии». Таким образом, готовность старшеклассника к сознательному выбору профессии – это интегрированное личностное новообразование, охватывающее психофизиологическую, когнитивную и эмоционально-волевую сферу личности, сферу ее взаимодействия с социальным окружением, отображающее уровень личностного развития подростка, базирующееся на его индивидуальном опыте и отражающее ближайшую профессиональную перспективу.

Ключевые слова: готовность, формирование готовности, личность, профессиональное самоопределение, выбор профессии, менеджмент.

CONCEPT-TERMINOLOGY BASES OF FORMING OF READINESS OF LYCEUM TO THE CONSCIOUS CHOICE OF FUTURE PROFESSION

Annotation. The paper carried out an analysis of concepts and terminology such important categories as "the willingness to choose a profession" and "the formation of preparedness for the choice of profession." Thus, the willingness of senior to the conscious choice of profession - an integrated personal neoplasm encompassing psycho-physiological, cognitive and emotional-volitional sphere of the individual, the scope of its interaction with the social environment that displays the level of personal development of adolescent, based on his personal experience and reflects the immediate job prospects.

Key words: commitment, the formation of readiness, personality, professional self-determination, choice of profession and management.

Постановка проблеми. Нині майже всі — від політиків і державних службовців до пересічних громадян — погоджуються, що ефективна економіка країни — це, передусім, ефективне управління. Досвід функціонування і розвитку системи освіти в Україні переконує, що в державі розпочате приділяти увагу пролонгованій підготовці підростаючого покоління до інтелектуальної праці, зокрема в галузі менеджменту. Підтвердженням цього, зокрема, є діяльність створених за роки незалежності загальноосвітніх навчальних закладів для здібної та обдарованої учнівської молоді — гімназій, класичних і профільних ліцеїв, у яких не лише реалізують профільне навчання, а й забезпечують цілеспрямованою допрофесійною підготовкою учнівської молоді.

У багатьох наукових і державних документах визнано значне зростання ролі середньої освіти у сучасному суспільстві, оскільки вона не тільки надає учням потрібні знання, формує базові вміння і навички, а й різнобічно розвиває їх, виявляє і вдосконалює природні здібності й нахили,

формує життєві цінності й майбутню професійну спрямованість. При цьому професійне самовизначення учнів ліцеїв нині є невід'ємною складовою єдиного процесу їхнього життєвого самовизначення і продуктом розвитку особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняній педагогіці й психології накопичено чималий доробок у сфері професійної орієнтації та професійного самовизначення учнівської молоді. Теоретико-прикладну базу ґрунтовних досліджень становлять класичні праці вітчизняних і зарубіжних дослідників А. Голомштока, І. Зязюна, Е. Клімова, Г. Костюка, Л. Йоваши, В. Мадзігона, В. Назімова, Є. Павлютенкова, Н. Побірченко, К. Платонова, В. Полякова, Н. Пряжнікова, Р. Рогової, В. Сластьоніна, Н. Тюхтенко, Б. Федорішина, С. Чистякової та ін. Цінними для розкриття визначеної теми також є доробки А.Асмолова, Л.Божович, Л.Виготського, А.Вайсбурга, М.Рожкова, С.Рубінштейна та ін., в яких відображено питання формування готовності до професійного вибору.

Мета статті. Висвітлити поняття формування готовності ліцеїстів до свідомого вибору майбутньої професії та особливості профорієнтації учнів старшої школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз мережі ліцеїв України свідчить, що серед них є певна кількість закладів, профільність навчання у яких певним чином пов'язана з підготовкою майбутніх менеджерів — ліцеїв менеджменту і права, бізнесу, ліцеїв економічного профілю, ліцеїв журналістики і права. Разом з тим, вивчення практики переконує, що випускники ліцеїв іншої профільності також виявляють бажання і здібності до управлінської діяльності. Саме через це проблема підготовки ліцеїстів будь-якого профілю навчання до свідомого вибору професії у сфері менеджменту потребує окремого розв'язування на теоретичному і практичному рівнях.

Аналіз результатів наукових досліджень багатьох авторів показує, що готовність є передумовою ефективної професійної діяльності людини. Саме

тому це поняття стає відправною точкою наукового пошуку. Вивчення джерел дослідження переконує, що поняття «готовність» у філософській, соціологічній і психолого-педагогічній літературі не має однозначного тлумачення. Аналіз змісту численних наукових праць свідчить, що його використовують дослідниками багатьох галузей, які визначають його по різному, зокрема, як: *установку* на певну діяльність або завдання; *умову* успішного виконання діяльності; *вбірку* *активність*, що налаштовує особистість на майбутню діяльність; *вираження згоди* або *бажання* зробити що-небудь; *передумову* і *регулятор* діяльності. Окремі автори розглядають «готовність» як: *цілісну систему властивостей* (В. Крутецький) або *синтез властивостей* особистості (Л. Карамушка); *сукупність здібностей* (Б. Ананьєв; С. Рубінштейн); *інтегральну якість* особистості (К. Платонов) або *структуровану систему якостей* особистості; *активний стан* особистості, що забезпечує її самореалізацію у підготовці й виконанні певних завдань (Т. Лаврикова); *цілісний прояв особистості* (Н. Левітов).

Класифікація наведених вище визначень поняття «готовність» дає змогу виокремити два підходи до тлумачення його змісту: *процесуальний* (умова або передумова, бажання або активність, установка або регулятор діяльності) та *особистісний* (система властивостей або якостей, сукупність здібностей, стан або прояв особистості). Отже, «готовність» ми вважаємо можна розглядати як характеристику певної діяльності людини або як психічний феномен, який зумовлює стійкість такої діяльності у полівмотивованому просторі.

У контексті дослідження поняття «готовність до діяльності» та «готовність до вибору професії» є тотожними за змістом, і, базуючись на положеннях наукових праць, зазначених вище, та інших авторів, *готовність до вибору професії* означає складне особистісне новоутворення, що об'єднує наступні компоненти:

1) *психофізіологічний* — *розумова* (інтелектуальний розвиток, пізнавальні процеси), *фізична* (стан здоров'я, фізіологічна працездатність),

психологічна (характерологічні особливості, професійно необхідні якості), *мотиваційна* (позитивне ставлення до професії) підготовленість;

2) *соціальний* — *моральна* (життєві цінності, потреби), *комунікативна* (вміння спілкуватися, взаємодіяти) підготовленість;

3) *операціональний* — *теоретична* (обсяг і якість здобутих знань і умінь), *практична* (соціально значущий досвід) та *технологічна* (навички роботи з комп'ютерними системами та інформаційними технологіями) підготовленість.

Зауважимо, що всі компоненти готовності до вибору професії зазвичай мають складну динамічну структуру, певним чином субпідрядні, взаємозалежні й взаємообумовлені. Розгляд їхнього змісту і взаємозв'язку, на наш погляд, доцільним є через поняття «самовизначення» особистості, оскільки саме цей процес відбувається у підлітковому віці, тобто під час навчання учнів у старшій школі. Зважаючи на це, *готовність до вибору професії* постає як результат багатоступеневого процесу вирішування серії практичних завдань щодо самовизначення особистості, її входження до соціальних структур і сфер життєдіяльності, а *процес формування готовності* до вибору професії визначають як послідовні й цілеспрямовані впливи на психофізіологію та емоційно-вольову сферу особистості, що спрямовані на розвиток її певних якостей і властивостей, формування мотивації.

Отже, виникла необхідність розгляду поняття «самовизначення» та підходів до трактування його змісту. У психологічному словнику зазначено, що самовизначення — це діяльне відношення особистості і результат вибору особистістю своєї позиції, цілей і засобів самоздійснення у конкретних обставинах. В енциклопедії освіти це поняття розглядають як вибір життєвого шляху і наголошують на його зв'язку із самовихованням. Визнаючи різноплановість підходів до трактування цього поняття, П. Щедровицький зауважує, що сенс самовизначення полягає у здатності людини *будувати саму себе*, власну історію. Аналіз наукових джерел

показує, що поняття «самовизначення» використовують у соціальному, життєвому, професійному, особистісному і моральному значеннях, виокремлюючи при цьому «зовнішні умови» та «рушійні сили».

С. Рубінштейн наголошує, що *професійна поведінка людини залежить від соціальної ситуації*, соціальну детермінацію можна вважати провідною зовнішньою умовою життєвого самовизначення ліцеїстів, а рушійною силою цього процесу — їхню зростаючу самостійність.

Вивчення наукової та публіцистичної літератури свідчить, що більшість дослідників і практиків провідну роль у формуванні готовності до вибору професії відводять саме професійному самовизначенню — складному процесу, особливості якого залежить від віку, статі й рівня інформованості учнів, і визначає, насамперед, рівень їхніх соціальних претензій (які залежать від соціального статусу, матеріального забезпечення сім'ї, престижності обраної професії).

Аналіз наукових джерел показує, що це поняття одна група авторів трактує як погляд людини на світ професій, на конкретну професію, якою вона цікавиться, на її можливості в сучасному суспільстві; інші дослідники — як наміри людини щодо можливостей самореалізації у визначеній професійній діяльності в конкретних соціальних умовах. Окремі науковці пропонують професійне самовизначення учнів трактувати як процес формування ставлення особистості до професійно-виробничого середовища або спосіб реалізації сформованого ставлення. Узагальнення педагогічного досвіду переконує, що професійне самовизначення — це не одноразовий акт вибору професії, а довготривалий процес самопізнання, формування професійних інтересів, визначення основних і резервних напрямів професійного розвитку, з'ясування професійної перспективи.

Слід наголосити, що розвиток суб'єктності у професійному, соціальному та особистісному самовизначенні ліцеїстів у даній статті розглянуто у контексті формування їхньої готовності до побудови і реалізації професійного Я-ідеалу, тобто головну мету професійного

самовизначення ліцеїстів вбачаємо у поступовому формуванні їхньої внутрішньої готовності до планування професійної кар'єри, її корекції та реалізації перспектив розвитку. Отже, проводячи паралелі між змістом понять «самовизначення особистості» і «готовності до вибору професії», можна відмітити такі взаємозв'язки: між психофізіологічним компонентом готовності до вибору професії та особистісним самовизначенням, що відображується у розвитку індивідуальних особистісних характеристик індивіда; між соціальним компонентом готовності й соціальним самовизначенням, що виражається у накопичуванні досвіду взаємодії учнів з оточенням; між операціональним компонентом готовності й професійним самовизначенням, під час якого відбувається оволодіння змістом майбутньої професії. Процесуально ці зв'язки реалізуються під час життєвого самовизначення ліцеїстів, результатом якого є цілеспрямоване становлення конкурентноспроможної особистості.

Як було показано раніше, поняття «самовизначення» пов'язане з поняттями «самодетермінація», «самоактуалізація» та «самореалізація», які посідають чільне місце у практичній підготовці учнів до вибору професії. Тому варто детальніше розкрити їхній зміст. Аналіз наукових досліджень показує, що поняття «самодетермінація» здебільшого пов'язують науковці із здатністю людини відчувати і реалізовувати у своїй поведінці свободу вибору, незважаючи на об'єктивні чинники середовища або внутрішні особистісні процеси. Окремі дослідники під самодетермінацією розуміють уроджену схильність людини до певної діяльності.

Самоактуалізацію зазвичай трактують як прагнення людини до реалізації своїх здібностей і талантів, творчих потенцій. У психологічному словнику це поняття визначено як «дії, спрямовані на задоволення потреб». Деякі науковці розглядають самоактуалізацію як творчу тенденцію, основу розвитку і вдосконалення особистості. В енциклопедії освіти наголошено, що самоактуалізація особистості зумовлює адекватніше сприйняття реальності, незалежність від оточення, що виявляється у свободі дій і вчинків. Це дає

змогу розглядати її як певну автономію особистості, яка, зокрема, зумовлює автономію діяльності — одну з ключових компетентностей сучасного фахівця.

Професійне самовизначення ліцеїстів у сфері менеджменту — це усвідомлення підлітком себе у межах певної професійної ситуації, осмислення певної професійної ролі. *Готовність до вибору професії у сфері менеджменту* — це продуманий, аргументований, усвідомлений намір людини, оснований на сформованій здатності особистості виконувати весь діапазон функціональних ролей менеджера. *Готовність до професійної діяльності менеджера* — це особливий стан мобілізації індивідуальних психофізіологічних систем суб'єкта праці, що ґрунтується на особливостях його особистісного досвіду, зокрема у галузі управління.

Спираючись на зазначене вище, можна сформулювати досліджуване поняття. Таким чином, *готовність ліцеїста до свідомого вибору професії у сфері менеджменту* — це інтегроване особистісне новоутворення, що охоплює психофізіологічну, когнітивну та емоційно-вольову сфери особистості, сферу її взаємодії з соціальним оточенням, відображує рівень особистісного розвитку підлітка, базується на його індивідуальному досвіді й віддзеркалює найближчу професійну перспективу.

У рамках становлення профільної освіти особливого значення набуває процес управління формуванням готовності ліцеїстів до вибору професії у сфері менеджменту. Зупинимось на цьому аспекті детальніше.

Мета управління формуванням готовності ліцеїстів до вибору професії у сфері менеджменту детермінована як створення умов для виявлення учнями активності й творчості у таких видах діяльності, які допомагають ліцеїстам оволодіти обраною професією. Аналіз останніх наукових доробок та власний досвід дав змогу виокремити наступні функції управління формуванням готовності ліцеїстів до вибору професії:

1) загальні — планування (встановлення мети і визначення способів її досягнення), організація (вибір змісту і структури діяльності педагогічного

колективу, визначення механізму взаємодії з учнями), координація (актуалізація необхідних аспектів та регулювання їх), реалізація (проведення визначених заходів), контроль (облік та аналіз результатів);

2) специфічні — моніторинг, корекція і нормування діяльності основних суб'єктів навчально-виховного процесу ліцею.

Головними принципами управління формуванням готовності ліцеїстів до свідомого вибору професії визначено: інтегративність розвитку особистості; проєктивність траєкторії побудови кар'єри; синергетичність (відкритість і нелінійність); дієвий зворотний зв'язок. Слід зауважити, що ці принципи суттєво відрізняються від принципів формування готовності ліцеїстів до свідомого вибору професії у сфері менеджменту, а саме: поєднання особистих інтересів і суспільних потреб; дотримання відповідності і адекватності; орієнтація на професійні перспективи й особистісні резерви, що відповідають віковим особливостям та специфіці майбутньої професії; включення в активну діяльність (поєднання пізнавальної, соціальної та творчої активності).

Основними методами управління формуванням готовності ліцеїстів до свідомого вибору професії у сфері менеджменту є: прогнозування — враховування при побудові кар'єри особистісної та галузевих перспектив в обраній сфері професій; моделювання — створення різнопланових ситуативних моделей професійної діяльності; проєктування — розроблення і реалізація на практиці соціально значущих, професійно орієнтованих проєктів.

Висновки. Отже, здійснений аналіз психолого-педагогічних досліджень і практики з проблеми *формування готовності ліцеїстів до свідомого вибору майбутньої професії у сфері менеджменту* дає змогу тлумачити цей процес як діяльність педагогічного колективу ліцею по забезпеченню послідовного і цілеспрямованого формування *професійних потреб* (бажання оволодіти майбутньою професійною діяльністю шляхом виконання окремих дій), *намірів* (формування свідомого позитивного

ставлення до професії), *мотивації особистості* (побудова системи чинників, що визначає поведінку учня, зокрема професійну) та розвитку *професійних інтересів* (безпосереднього емоційного практико-пізнавального ставлення до професії), а також здобування відповідних *знань, умінь і навичок*. Провідним завданням цього процесу є створення «простору реальних дій» для самостійного пошуку ліцеїстами особистісного сенсу у майбутній професійній діяльності; керованого вибору умов, що сприяють професійному і соціальному самовизначенню та спільного визначення шляхів і способів реалізації професійних перспектив, побудови кар'єри. Грунтуючись на результатах аналізу наукових джерел доведено, що система роботи ліцеїв по формуванню готовності до вибору професії у сфері менеджменту має базуватись на актуалізації когнітивно-пізнавальної, емоційно-вольової та комунікативно-дієвої сфер особистості, на усвідомленні суспільної значущості професій сфери менеджменту і ролі, яку вони відіграють на сучасному етапі розвитку суспільства і виробництва.

Таким чином, готовність ліцеїстів до свідомого вибору професії у сфері менеджменту, з одного боку, — це складне структуроване особистісне новоутворення, що містить систему певних особистісних якостей, які зумовлюють ефективність оволодіння майбутньою професією; з іншого — результат цілеспрямованого багатоступеневого процесу вирішування серії практичних завдань щодо розвитку особистості майбутнього менеджера та оволодіння визначеними рольовими функціями.

Література:

1. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: В 2-х т. — Т.1. — М. : Педагогика, 1980. — 232 с.
2. Вітковська О. І. Професійне самовизначення особистості і практичні аспекти професійної консультації. — К. : Наук. світ, 2001. — 91 с.
3. Вудкок М., Френсис Д. Раскрепощенный менеджер / Пер. с англ. — М. : Дело, 1991. — 320 с.
4. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение. — К. : Наук. думка, 1988. — 144 с.

5. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Законодавство України про загальну середню освіту. Зб. офіційних нормативних актів. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 448 с.
7. Карамушка Л. М. Психологія управління закладами середньої освіти. – К. : Ніка-центр, 2000. – 332 с.
8. Маслоу А. Самоактуалізуюча особистість // Психологія особистості. – М. : Просвещение, 1985. – С. 9–11.
9. Побірченко Н. А. Формування особистісної готовності учнів загальноосвітньої школи до підприємницької діяльності. – К. : Знання, 1999. – 285 с.
10. Психологический словарь / Под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Педагогика-пресс, 1988. – 440 с.
11. Профессиональное самоопределение и профессиональная карьера молодежи. – М., 1993.
12. Побірченко Н. А. Формування особистісної готовності учнів загальноосвітньої школи до підприємницької діяльності. – К. : Знання, 1999. – 285 с.
13. Психологический словарь / Под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Педагогика-пресс, 1988. – 440 с.
14. Профессиональное самоопределение и профессиональная карьера молодежи. – М., 1993.
15. Педагогический энциклопедический словарь / Под ред. О. Д. Грекулова. – М., 2003. – 520 с.